

УДК 343.1

DOI 10.33244/2521-1196.16.2021.188-195

І. В. Бородій,

здобувач третього рівня вищої освіти,

Університет ДФС України

e-mail: iruna.borodiy@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-7673-6431

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СВІДКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглядаються проблемні аспекти захисту безпеки свідка як особи, яка бере участь у кримінальному провадженні. Висвітлено стан нормативного забезпечення безпеки свідка з використанням порівняльно-правового аналізу національного законодавства із законодавством деяких іноземних країн. З'ясовано перспективні можливості імплементації окремих аспектів іноземного законодавства до законодавчих актів національної правової системи. Визначено, що законодавство Австрійської Республіки, а саме Федеральний закон № 526, чітко визначає коло свідків, які можуть бути включені до програми захисту свідків. Відповідно до цього закону свідками є особи, яким загрожує небезпека через наявність у них істотної інформації щодо справи про злочини, пов'язані з організованою злочинністю, про злочини проти державного ладу, про злочини у сфері протиправної торгівлі наркотиками та деякі інші тяжкі злочини.

Констатовано, що питання захисту учасників кримінального провадження від незаконного фізичного чи психічного впливу сьогодні є досить актуальним. Одним із основних напрямів виявлення, попередження, розкриття, розслідування та попередження злочинів є належно проведене розслідування кримінального правопорушення. Безперечно, у процесі розслідування злочину правоохоронними органами важко переоцінити значення показань свідків злочину. Однак значна кількість свідків приховує факти злочину і не звертається до відповідних правоохоронних органів чи судів. Це призводить до зростання індексу латентності злочинів, безкарності злочинців, порушення нормального ритму життя громадянського суспільства. У більшості зарубіжних країн до осіб, які є носіями певної юридично значущої інформації, застосовується велика кількість різноманітних, гарантованих державою заходів для забезпечення їх перебування як свідка та подальшого безпечного існування. Реалізація такого захисту стала суттєвою потребою для українського суспільства. Програми захисту свідків у розвинених країнах надають не лише фізичний захист, а й моральну та матеріальну допомогу потерпілим, свідкам та іншим учасникам кримінального процесу. Наголошено, що наразі в Україні відсутня комплексна система забезпечення захисту свідків та потерпілих у кримінальному провадженні. Основу правового регулювання в цій сфері становить Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

Заходи безпеки Австрії подібні до європейських держав: переміщення свідка в безпечну зону, переїзд до іншого місця проживання (інше місто чи навіть інша держава);

створення нової «історії» життя людини (легенди), оформлення нових документів; охоронець; зміна документів, що посвідчують особу; прив'язування нових документів до існуючих баз даних; відстеження паролів та електронних листів і логіни, надані клієнтом; соціальна адаптація до нового місця проживання; психологічна допомога потерпілому (свідку) та ін.

Виявлено, що французьке законодавство з метою максимального захисту свідків допускає навіть повну анонімність особистих свідчень. Це достатньо ефективний стимул для особи давати такі докази і значно дає правоохоронним органам можливість спростити процедуру захисту свідків. Зроблено висновок, що концепція захисту свідків і потерпілих має включати забезпечення всіх трьох компонентів. Проте поняття безпеки у законодавстві та теорії кримінального процесу не тотожні, тоді як у теорії наразі немає загальноприйнятого визначення поняття «безпека».

Ключові слова: порівняльно-правове законодавство, кримінальне провадження, захист учасників кримінального судочинства, програма захисту свідка.

Метою статті є здійснення порівняльно-правового аналізу та вироблення рекомендацій, практичних положень для вдосконалення вітчизняного інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, зокрема, шляхом внесення змін до кримінального процесуального законодавства та положень, що визначають діяльність уповноважених органів з метою приведення їх до вимог міжнародних стандартів.

Постановка проблеми. Питання захисту учасників кримінального провадження від незаконного фізичного чи психічного впливу сьогодні є досить актуальним. Одним із основних напрямів виявлення, попередження, розкриття, розслідування та попередження злочинів є належно проведене розслідування кримінального правопорушення. Безперечно, у процесі розслідування злочину правоохоронними органами важко переоцінити значення показань свідків злочину. Однак значна кількість свідків приховує факти злочину і не звертається до відповідних правоохоронних органів чи судів. Це призводить до зростання індексу латентності злочинів, безкарності злочинців, порушення нормального ритму життя громадянського суспільства. У більшості зарубіжних країн до осіб, які є носіями певної юридично значущої інформації, застосовується велика кількість різноманітних, гарантованих державою заходів для забезпечення їх перебування як свідка та подальшого безпечного існування. Реалізація такого захисту стала суттєвою потребою для українського суспільства. Програми захисту свідків у розвинених країнах надають не лише фізичний захист, а й моральну та матеріальну допомогу потерпілим, свідкам та іншим учасникам кримінального процесу. Такі програми ефективно працюють у США, Німеччині, Австрійській Республіці, Франції та багатьох інших країнах. У нашій країні до цього питання застосовується Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-ХІІ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні». Спеціальної програми чи програм, що забезпечують захист осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, немає. Тільки в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 року № 1023-р «Про затвердження Стратегії розвитку системи МВС на період до 2020 року» передбачено розробку та впровадження інших державних органів в оптимальну систему захисту свідків в Україні. Саме відсутність всеохоплюючої відповідної національної нормативної бази для захисту прав свідків мотивує актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність кримінального провадження значною мірою залежить від повноти та всебічного дослідження обставин справи, встановлення фактів і відомостей, які дають змогу правильно оцінити докази та прийняти рішення у конкретному провадженні. Найважливішим і «надійним» джерелом подібних фактів та інформації завжди були показання свідків, потерпілих та інших учасників кримінального провадження, хоча такі докази не мають заздалегідь встановленої юридичної сили. За даними опитування прокурорів та слідчих, 40 % кримінальних проваджень проти життя та здоров'я особи мали протиправний вплив на свідків. За формами впливу перше місце посідає насильство – 43 % випадків, на другому – хабарництво – 23 %. Унаслідок таких дій близько третини осіб, які брали участь у кримінальному провадженні, змінили свою показання, а третина – ухилилася від кримінального провадження [1, с. 208].

Наразі в Україні відсутня комплексна система забезпечення захисту свідків та потерпілих у кримінальному провадженні. Основу правового регулювання в цій сфері становить Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Також чинний Кримінальний процесуальний кодекс України містить положення, спрямовані на унеможливлення впливу на потерпілого чи свідків та інших учасників кримінального судочинства.

Історично в США мають найбільший досвід створення і розвитку інституції, де нині існує ефективна та надійна система підтримки жертв злочинів і громадян, які добровільно співпрацюють з правоохоронними органами та ризикують зазнати напад з боку злочинців [3, с. 90]. Конгрес США прийняв Закон про боротьбу з організованою злочинністю, який надав Генеральному прокурору США право виділяти кошти для забезпечення захисту свідків, які перебувають у небезпеці [4, с. 24]. Проте за цим законом захист надавався лише свідкам у справах про організовану злочинність, а у справах загальної злочинної спрямованості свідки та інші учасники процесу не захищалися. Тобто запроваджено критерії визначення категорій справ та осіб, які потребують захисту, це було зроблено для уникнення зловживань і раціонального використання засобів та заходів. У цьому випадку варто зазначити про запровадження принципу пропорційності у застосуванні відповідних заходів до свідка, коли допомога відповідає витраченим коштом. Згодом на виконання вищезазначеного закону Сполучені Штати прийняли ряд нормативно-правових актів, які сприяли розвитку інституту безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі.

Основна мета прийняття закону «Про захист потерпілих і свідків злочинів» [6] – «забезпечення громадянам відносно безпечних і більш прийнятних форм участі у кримінальному провадженні, підвищення їх безпеки та значення в судовій системі». Законодавчі збори США також активно розглядають потреби свідків злочину: 39 штатів запровадили компенсацію тим, хто дає правдиві свідчення та потребує захисту. Крім того, кримінально-процесуальні закони окремих держав закріплюють конкретні норми, спрямовані на забезпечення безпеки свідка [4, с. 29].

Важливим критерієм довіри є те, що ця система не є виключною прерогативою лише одного державного органу, вона багаторівнева. До безпеки свідків залучаються як федеральні, так і державні органи влади, а також окремі муніципальні служби (Служба маршалів – безпосередньо вживає заходів щодо забезпечення безпеки свідків; приміщення для переміщення надаються органами державної влади; окружними та окремими міськими органами влади прийняти рішення про залучення свідків) [7; 8].

Сьогодні Федеральна програма безпеки свідків (WITSEC) є найтривалішою програмою у світі, яка перебуває у підпорядкуванні Служби судових приставів упродовж 30 років. Основним елементом її роботи є скритність і постійний рух. Також практикується зміна персональних даних свідків та членів їх сімей. Через значну вартість програма зачіпає лише невелику кількість людей, за критеріями, це – люди, які перебувають в особливо небезпечній ситуації [9, с. 124; 7; 8]. Отже, варто зазначити про поступове розширення в законодавстві США кола осіб і заходів, що використовуються для захисту свідків, під час перетворення основного закону на комплексний міжгалузевий акт, що регулює наступні питання. WITSEC став зразком для таких програм у всьому світі. У Канаді та Австралії існують подібні федеральні програми, які співіснують з програмами, встановленими окремими штатами [9, с. 123].

У Німеччині відповідні інститути та правова база сформувалися значно пізніше, ніж у США. Довгий час у Німеччині подібні заходи здійснювали спецпідрозділи поліції, керуючись у своїй діяльності відомчими нормативними актами МВС та Мін'юсту, які часто суперечили чинному законодавству через дискреційні повноваження ухвалювати рішення органів [9, с. 195].

1998 року у ФРН прийнято закон «Про регулювання питань забезпечення безпеки свідків, яким загрожує небезпека», згідно з яким до осіб, які підлягають захисту, належать свідки (потенційні свідки), які дають або можуть бути розглянуті значні ознаки з метою виявлення особливо тяжких злочинів, зокрема насильницьких злочинів та інших, скоєних організованими групами, а також їхні родини та близькі, якщо їх життю, здоров'ю чи добробуту загрожує небезпека. Цим законом було передбачено програму процедури прийому до захисту свідків і її завершення.

Застосовуваний захід захисту свідка може бути скасовано, якщо людина досягає його реалізації шляхом обману, погрози, підкупу, умисного надання недостовірних чи неповних даних [4, с. 34]. Цим законом також передбачено такі заходи забезпечення безпеки свідків, як використання відеозапису показань свідків, особливо дітей, потерпілих від насильницьких злочинів; забезпечення конфіденційності персональних даних свідків на всіх стадіях кримінального судочинства; надання юридичної допомоги потерпілим та свідкам. З 1 січня 2002 року у ФРН діє закон «Про узгодження захисту вразливих свідків», що розкриває безпосередній механізм забезпечення безпеки свідків. Згідно з пунктом 1 § 1 («Сфера застосування») цього закону забезпечення безпеки має особу, без показу якої встановлення фактичних прав у кримінальному процесі або з'ясування виявлення обвинуваченого є істотно складеним, за умови отримання згоди особи та у разі загрози її життю, здоров'ю, свободи чи особистому майну [4, с. 35].

Програмою захисту свідків у ФРН також передбачено ряд вимог, які мають обидві зацікавлені сторони, а саме: добровільна участь особи у програмі захисту свідків; здійснення регулярного контролю за укладеними домовленостями; спрямування матеріальної та фінансової допомоги в межах захисту для підтримки відповідного рівня забезпечення, а також незбагачення підзахисної особистості; двостороння відповідальність за забезпечення режиму конспірації щодо всіх заходів захисту свідка тощо [10, с. 143–144]. У ФРН, як і в США, розроблені комплексні програми, створені спеціальні підрозділи, що забезпечують безпеку осіб, які беруть участь і сприяють кримінальному судочинству. Наведені інститути мають багато спільного: поєднання процесуальних гарантій безпеки з фізичним захистом осіб, їх майна та найближчих; визначення категорії злочинів, за якими

може бути застосований захист; визначення критеріїв «придатності» зв'язку до співпраці та поширення на його захист; гарантування фінансової та психологічної допомоги особам; використання методу зміни персональних даних; системний характер живих заходів: допомогу особам надають як урядові служби, так і органи місцевого самоврядування (штату / округу). Міжнародна спільнота нападників ХХ століття підписувала курс на розробку та впровадження інституту захисту учасників кримінального провадження, почала активні обговорення насущних досліджень та створення загальних принципів і рекомендацій. Це пов'язано з транскордонним характером багатьох та особливо тяжких злочинів (особливо тероризм) і загальної глобалізації, а в Європі – потребу уніфікації законодавства та співробітництва держави в рамках ЄС. Важлива роль у створенні інституту забезпечення безпеки осіб, які сприяють кримінальному судочинству, відіграла Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950, а також ухвалила резолюцію Генеральної асамблеї від 29.11.1985. У цих документах закріплено права та інтереси громадян, які беруть участь або сприяють кримінальному судочинству, а саме забезпечення їхньої безпеки [11; 10].

Особливо увагу у рекомендаціях приділено жертві злочину, оскільки головне їх спрямування – зміцнення довіри до правосуддя. Крім того, вони звертаються за необхідністю відшкодування з потерпілої фізичної, психологічної, матеріальної та соціальної шкоди, а також із заходами, які доцільно вживати для заохочення жертв до співпраці з правоохоронними органами [12]. Основним надбанням рекомендації щодо становища потерпілого у рамках кримінального права і процесу є розроблення керівних принципів перегляду відповідного національного законодавства та практики. Крім того, рекомендований режим з наявних громадських та приватних організацій доцільно покласти на функцію сприяння жертвам злочинів. Таке сприяння можливості надання термінової допомоги, а саме [12]: фізичного захисту від помсти злочинця; тривалої медичної, психологічної, соціальної та матеріальної допомоги; правової підтримки, спрямованої на запобігання потенційної віктимізації; сприяння під час кримінального судочинства.

Комітет міністрів Ради Європи вважає неприйнятним те, що система кримінального судочинства може не доставляти підсудних до суду і не отримувати судові рішення у зв'язку з тим, що свідки відмовилися надавати правдиві та добровільні свідчення [12]. Наведені стандарти є мінімальними вимогами, які закликають до створення ефективної системи захисту учасників кримінального судочинства шляхом імплементації відповідних рекомендацій у національному законодавстві, створюють передумови до співпраці вдосконалення інституту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Підтримання прокурором державного обвинувачення: підручн. для студентів вищих юридичних навчальних закладів / Є. Блажівський, М. Якимчук, І. Козьяков, М. Туркот та ін. К.: Національна академія прокуратури України, 2014. 512 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: [http:// zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/) (дата звернення: 10.09.2021).

3. Гриньків О. О. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: становлення і розвиток в окремих зарубіжних країнах. *Право і суспільство*. 2007. № 4. С. 89–92.
4. Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві: монографія. URL: irbis.library.te.ua/cgi-bin/irbis64r_15/ (дата звернення: 10.09.2021).
5. Victim and Witness Protection Act of 1982. – Public Law. 97-291- Oct.12/1982. URL: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-96/pdf/STATUTE-96-Pg1248.pdf> (дата звернення: 10.09.2021).
6. Witness Security Program. U.S. Marshals Service. URL: <https://www.usmarshals.gov/witsec/7> (дата звернення: 10.09.2021).
7. Falcon, G. (2013, 2 16). Inside the witness protection program. CNN. URL: <http://edition.cnn.com/2013/02/16/justice/witness-protection-program/> (дата звернення: 10.09.2021).
8. Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3(15). С. 119–128. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2017/semkiv.pdf> (дата звернення 10.09.2021).
9. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: навчальний посібник / В. К. Шкарупа, М. В. Коваль, В. М. Андрушук та ін. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2007. 194 с.
10. Азаров М. Ю. Досвід роботи Італії та Німеччини щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук.-практ. журн. К., 2003. № 7. С. 139–145.*
11. Рекомендація Комітету міністрів державам-членам стосовно положення потерпілого в межах кримінального права та кримінального 33 процесу. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_127 (дата звернення: 10.09.2021).
12. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям. URL: <http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf> (дата звернення: 10.09.2021).

REFERENCES

1. Pidtrimannya prokurorom derzhavnogo obvinuvachennya. Pidruchn. dlya studentiv vishchih yuridichnih navchal'nih zakladiv / Є. Blazhivs'kij, М. YAkimchuk, I. Koz'yakov, М. Turkot та in. K. Nacional'na akademiya prokuraturi Ukraїni, 2014. 512 s.
2. Kriminal'nij procesual'nij kodeks Ukraїni vid 13 kvitnya 2012 roku № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/> (data zvernennya: 10.09.2021).
3. Grin'kiv O.O. Zabezpechennya bezpeki uchasnikiv kriminal'nogo sudochinstva: stanovlennya i rozvitok v okremih zarubizhnih kraїnah. *Pravo i suspil'stvo*. 2007. № 4. S. 89–92.
4. Grin'kiv O.O., Lyash A.O. Zahodi zabezpechennya bezpeki u kriminal'nomu sudochinstvi. Monografiya. URL: irbis.library.te.ua/cgi-bin/irbis64r_15/ (data zvernennya 10.09.2021).
5. Victim and Witness Protection Act of 1982. – Public Law. 97-291- Oct.12/1982. URL: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-96/pdf/STATUTE-96-Pg1248.pdf> (data zvernennya: 10.09.2021).
6. Witness Security Program. U.S. Marshals Service. URL: <https://www.usmarshals.gov/witsec/7> (data zvernennya 10.09.2021).

7. Falcon, G. (2013, 2 16). Inside the witness protection program. CNN. URL: <http://edition.cnn.com/2013/02/16/justice/witness-protection-program/> (data zvernennya: 10.09.2021).
8. Semkiv T. Udoskonalennya zabezpechennya bezpeki osib, yaki berut' uchast' u kriminal'nomu provadzhenni. *Naukovij chasopis Nacional'noi akademii prokuraturi Ukraïni*. 2017. № 3(15). S. 119–128 URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2017/semkiv.pdf> (data zvernennya: 10.09.2021).
9. Zabezpechennya bezpeki uchashchikiv kriminal'nogo sudochinstva v Ukraïni ta zarubizhnih kraïnah: porivnyal'nij analiz: navchal'nij posibnik / V. K. SHkarupa, M. V. Koval', V. M. Andrushchuk ta in. Irpin': Nac. un-t DPS Ukraïni, 2007. 194 s.
10. Azarov M. YU. Dosvid roboti Italiï ta Nimechchini shhodo zabezpechennya bezpeki osib, yaki berut' uchast' u kriminal'nomu sudochinstvi. *Borot'ba z organizovanoyu zlochinnistyu i korupciyu (teoriya i praktika)*: nauk.-prakt. zhurn. K., 2003. № 7. S. 139–145.
11. Rekomendaciya Komitetu ministriv derzhavam-chlenam stosovno polozhennya poterpilogo v mezhah kriminal'nogo prava ta kriminal'nogo 33 procesu. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_127 (data zvernennya: 10.09.2021).
12. Rekomendaciya Komitetu ministriv Radi Evropi derzhavam-chlenam shhodo zahistu svidkiv ta osib, yaki spivpracuyut' z pravosuddyam. URL: <http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf> (data zvernennya: 10.09.2021).

I. V. Borodiy. International Experience in Ensuring the Safety of Witnesses in Criminal Proceedings

The article deals with problematic aspects of protecting the safety of a witness as a person participating in criminal proceedings. The state of regulatory protection of the witness's safety was highlighted using a comparative legal analysis of national legislation with the legislation of some foreign countries. The prospects for the implementation of certain aspects of foreign legislation in the legislative acts of the national legal system have been clarified. It is determined that the legislation of the Republic of Austria, namely Federal Law No. 526, clearly defines the range of witnesses that can be included in the witness protection program. Under the Act, witnesses are persons who are at risk because they have substantial information about organized crime offences, crimes against the State system, drug trafficking offences and some other serious crimes.

It is stated that the issue of protecting participants in criminal proceedings from illegal physical or mental impact is quite relevant today. One of the main areas of detection, prevention, disclosure, investigation and prevention of crimes is a properly conducted investigation of a criminal offense. Undoubtedly, in the process of investigating a crime by law enforcement agencies, it is difficult to overestimate the significance of the testimony of witnesses to the crime. However, a significant number of witnesses conceal the facts of the crime and do not contact the relevant law enforcement agencies or courts. This leads to an increase in the index of latency of crimes, impunity of criminals, violation of the normal rhythm of civil society. In most foreign countries, a wide variety of State-guaranteed measures are applied to persons who are the bearers of certain legally relevant information to ensure their presence as a witness and their continued safe existence. The implementation of such protection has become a significant need for Ukrainian society. Witness protection programmes in developed countries provide not only physical protection, but also moral and material assistance to victims, witnesses and other criminal actors. It is noted that now in Ukraine there is no comprehensive system for ensuring

the protection of witnesses and victims in criminal proceedings. The basis of legal regulation in this area is the Law of Ukraine "On Ensuring the Safety of Persons Participating in Criminal Proceedings."

Austrian security measures are similar to European states: moving a witness to a safe zone, moving to another place of residence (another city or even another state); creation of a new "history" of human life (legend), design of new documents; security guard; modification of identity documents; Linking new documents to existing databases Tracking passwords and emails and logins provided by the customer social adaptation to a new place of residence; psychological assistance to the victim (witness), etc.

It was found that French law, in order to maximize the protection of witnesses, allows even the complete anonymity of personal testimony. This is a fairly effective incentive for a person to give such evidence and significantly gives law enforcement agencies the opportunity to simplify the procedure for protecting witnesses. It was concluded that the concept of witness and victim protection should include the provision of all three components. However, the concepts of security in law and the theory of criminal procedure are not identical, while in theory there is no generally accepted definition of the concept of "security."

Keywords: *comparative law, criminal proceedings, protection of participants in criminal proceedings, witness protection program.*

Стаття надійшла до редколегії 19 вересня 2021 року